

Türkiye’de Turizm Gelirleri ile İktisadi Büyüme Arasındaki İlişkinin Analizi (1970-2016)

Deniz Dilara DERELİ*
Elife AKIŞ**

Alınış Tarihi: 25 Ekim 2018

Kabul Tarihi: 08 Şubat 2019

Öz: Dünya gayrisafi hasılasının önemli bir kısmını oluşturan turizm, milli gelir artışına neden olarak ülkelerin kalkınmasına hız kazandırmaktadır. Turizm sektörü, döviz kazandırıcı ve istihdam yaratıcı özellikleri ile dış ticaret açığı, enflasyon ve işsizlik gibi makroekonomik sorunların çözümünde ve iktisadi büyümenin desteklenmesinde ülke ekonomisine önemli katkılar sağlamaktadır. Bu çalışmada Türkiye’de 1970-2016 dönemi için turizm gelirleri ile iktisadi büyüme arasındaki ilişki incelenmiştir. Bu doğrultuda eşbütünleşme ve nedensellik analizleri gerçekleştirilmiştir. Sonuç olarak turizm gelirleri ile iktisadi büyüme arasında kısa dönemde bir nedensellik ilişkisi tespit edilememiştir. Ancak değişkenler arasında uzun dönemde bir ilişki tespit edilmiş ve turizm gelirlerinden iktisadi büyümeye doğru bir nedensellik ilişkisi saptanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Turizm Gelirleri, Büyüme, Eşbütünleşme Analizi, Nedensellik Analizi

Analysis of the Relationship Between Tourism Revenues and Economic Growth in Turkey (1970-2016)

Abstract: Tourism, which constitutes a significant part of the world's gross domestic product, accelerates the development of countries by increasing the national income. The tourism sector with its special characteristics, such as being foreign exchange earner and employment creation, makes significant contributions to the economy of the country for the solutions of macroeconomic problems like foreign trade deficits, inflation and unemployment, and it supports the economic growth. In this study, the relationship between tourism revenues and economic growth in Turkey for 1970-2016 period is examined. In this context, cointegration and causality analysis have been carried out. As a result, a short-term causality relationship between tourism revenues and economic growth has not been found. However, a long-term relationship has been found among the variables and a causality relation has been determined from tourism revenues to economic growth.

Keywords: Tourism Revenues, Growth, Co-integration Test, Causality Test

Atatürk
Üniversitesi

I. Giriş

Bir ülkeye ekonomik, sosyal ve kültürel alanlarda kazanç sağlayan en önemli hizmet sektörlerinden biri olarak kabul edilen turizm, özellikle turizm potansiyeli bulunan gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde ekonomik gelişmelerini hızlandırarak ülkedeki refah düzeyini artırmak için oldukça önemli bir sektör konumuna gelmiştir. (Çetintaş ve Bektaş, 2008: 37; Çoban ve Özcan, 2013: 243).

Ulaşım ve iletişim teknolojilerinde yaşanan hızlı değişim ve gelişim ile birlikte ekonomik ve sosyal boyutları olan turizm sektörünün de gelişimini hızlandırmıştır. Günümüzde turizm, dünya gayrisafi hasılasının önemli bir bölümünü oluşturmaktadır. Milli gelir artışını sağlayarak ülke ekonomisinin kalkınmasına katkı sağlayan turizm,

* Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Kültür Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü

** Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi, İktisat Bölümü

Türkiye’de Turizm Gelirleri ile İktisadi Büyüme Arasındaki İlişkinin Analizi (1970-2016)

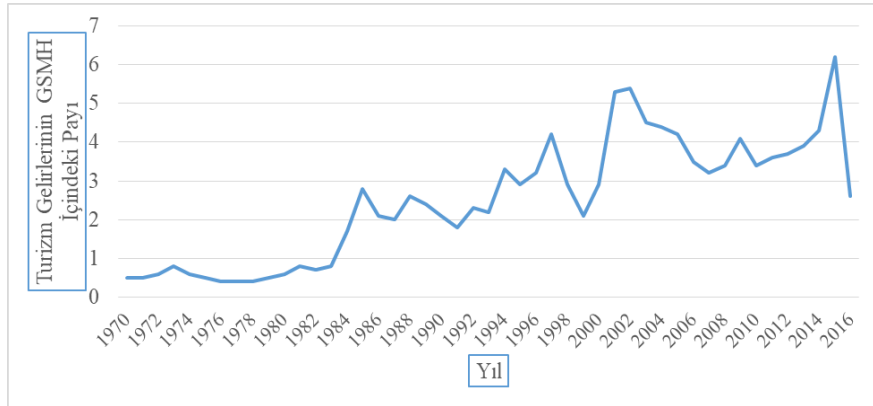
ödemeler bilançosunun cari işlemler hesabındaki uluslararası hizmetler kısmında yer alan görünmeyen bir ihracat kalemi niteliğindedir. Ayrıca ülkelere sağladığı döviz gelirleri ile dış ödemeler dengesine olumlu katkı sağlayarak bütçe açığının finansmanında da önemli bir rol oynamaktadır. Diğer taraftan turizm sadece eğitimi ve yetenekli işgücüne istihdam alanı sağlamakla kalmayıp aynı zamanda yeterli düzeyde eğitimi olmayan insanlara da istihdam imkanı yaratarak işsizlik probleminin yükünün azaltılmasında da önemli etkilere sahiptir (Dilber, 2007: 205; Çetintaş ve Bektaş, 2008: 37; Kızılgöl ve Erbaykal, 2008: 351; Kamacı ve Oğan, 2014:1; Özcan, 2015:179; Kızılkaya, Sofuoğlu ve Karaçor, 2016: 203).

Turizm sektöründen ülkelerin pay alma çabaları gelişmişlik seviyelerine göre farklılaşmakta ancak her ülke bu sektörden elde edebileceği yararları kendi olanakları doğrultusunda en üst düzeye ulaştırmayı amaçlamaktadır. Türkiye’de de dünyadaki gelişme hızına paralel bir yapı arz eden sektörün iktisadi büyümeye belirgin katkılar sağlaması amacıyla politika yapıcılar tarafından önemli destekler tesis edilmektedir.

Türkiye’de 1980 sonrası dönemde benimsenen ihracata yönelik sanayileşme stratejinin desteklenmesinde turizm etkin bir araç işlevi görmüştür. Ayrıca turizm faaliyetlerinin desteklemesine yönelik mevzuatın oluşturulması ve bu kapsamda 1982 yılında çıkarılan “Turizm Teşvik Kanunu” ile bu sektöre yapılacak yatırımların artırılması amaçlanmıştır (Bahar, 2006:138). Ayrıca Türkiye, emeğin yoğun olduğu bir ülke olarak sektörün doğuracağı yararlar açısından avantajlı bir konumdadır. Genişleyen sektör ile bir yandan daha fazla istihdam yaratılması mümkün olurken diğer yandan gerçekleştirilen hizmet ihracatı ile ülkeye döviz girişi artarak milli gelir daha da artacaktır (Yamak vd, 2012: 206)

1980 sonrası izlenen liberal politikalar turizm gelirlerinin artmasına neden olmuş ve turizm gelirlerinin gayri safi milli hasıla içindeki payının giderek arttığı gözlenmektedir. 1970 yılında bu oran %0.5 seviyesinde iken 2016 yılında %2.6 olarak gerçekleşmiştir. 2000 yılı sonrası dönemde turizm gelirlerinin gayri safi milli hasıla içindeki payının ortalama %4 düzeyinde gerçekleştiği görülmektedir (Şekil 1).

*Atatürk
Üniversitesi*

Şekil 1: Türkiye’de Turizm Gelirlerinin Gayri Safi Milli Hasıla içindeki Payı (1970-2016)

Turizm sektörünün Türkiye ekonomisi üzerindeki etkilerinin tespit edilmesine yönelik olarak gerçekleştirilecek bu çalışmada turizm harcamaları ile büyüme arasındaki ilişki incelenecek olup öncelikle Türkiye için gerçekleştirilen çalışmalara ve bulgularına yer verilecektir. Daha sonra veri seti ve yöntem açıklanarak ampirik bulgulara yer verilecek, sonuç kısmında ise bulgular değerlendirilecektir.

II. Literatür Taraması

Turizm gelirleri ile büyüme arasındaki ilişki birçok çalışma ile araştırılmıştır. Bu çalışma Türkiye’de turizm gelirleri ile büyüme arasındaki ilişkinin açıklanmasına yönelik olarak gerçekleştirildiğinden literatürde Türkiye üzerine gerçekleştirilen çalışmalara yer verilmiştir. Bu çalışmaların bazıları ve elde edilen bulgular şu şekildedir:

Kırbaş Kasman ve Kasman (2004: 122), 1963-2002 döneminde Türkiye’de iktisadi büyüme ile turizm gelirleri arasındaki ilişkiyi ko-entegrasyon ve nedensellik testlerini kullanarak incelemişlerdir. Analizlerinin sonucunda ise turizmden iktisadi büyümeye doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisinin olduğunu belirlemişler ve Türkiye’nin büyümesinde turizmin önemli katkılar sağladığını ifade etmişlerdir.

Yıldırım Öcal ve Öcal (2004: 140, 141), VAR yaklaşımını kullanarak 1962-2002 dönemi için yaptıkları ampirik çalışmada turizm gelirlerinin uzun dönemde iktisadi büyümeyi desteklediğini, ancak kısa dönemde değişkenler arasında herhangi bir ilişki olmadığı sonucuna ulaşmışlardır.

Gündüz ve Hatemi (2005: 499) nedensellik testleri kullanarak gerçekleştirdikleri çalışmalarında 1963-2000 dönemi için turizm yönlü büyüme hipotezinin geçerliliğini Türkiye için test etmişlerdir. Turizmden iktisadi büyümeye tek yönlü bir nedensellik olduğunun yanı sıra turizm yönlü büyüme hipotezinin Türkiye için geçerli olduğu sonucuna da ulaşmışlardır.

Ongan ve Demiröz (2005: 880), koentegrasyon ve nedensellik testlerini kullanarak turizm yönlü büyüme hipotezini 1980Q1 ve 2004Q2 dönemi için test etmişlerdir. İktisadi büyüme ve turizm gelirleri arasında hem uzun, hem de kısa dönemde iki yönlü nedensellik ilişkisinin olduğunu ve ilgili dönem için turizm yönlü büyüme hipotezinin geçerli olduğunu ifade etmişlerdir.

Bahar (2006: 147), turizm ve iktisadi büyüme arasında uzun dönemli bir ilişkinin olup olmadığını test etmek ve bu sektörün iktisadi büyümeye ilişkin olası katkısını ortaya koymak amacıyla 1963–2004 yılları arasındaki turizm gelirleri ile gayri safi milli hasıla arasındaki ilişkiyi VAR yaklaşımını uygulayarak incelemiştir. Analiz sonucu, turizm gelirlerinden iktisadi büyümeye doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisinin mevcut olduğunu göstermiştir. Ayrıca, Türkiye’de elde edilen turizm gelirlerinin uzun dönemde iktisadi büyüme üzerinde etkili olduğu ifade edilmiştir.

Çil Yavuz (2006: 162, 170), Türkiye’de 1992:Q1-2004:Q4 dönemindeki turizm gelirindeki artışın iktisadi büyümeye etkisini araştırmıştır. Çalışmada geleneksel birim kök testinin yanı sıra, yapısal kırılmanın varlığının tespiti için, ADF birim kök testinin yanı sıra Zivot ve Andrews birim kök testinden, nedensellik analizi için standart Granger nedensellik testi ve Toda-Yamamoto yaklaşımından yararlanmıştır. Analiz sonuçlarına

*Türkiye’de Turizm Gelirleri ile İktisadi Büyüme Arasındaki İlişkinin Analizi
(1970-2016)*

göre, turizm gelirleri ile iktisadi büyüme arasında nedensellik ilişkisi tespit edilememiştir.

Çetintaş ve Bektaş (2008: 37, 42), 1964-2006 döneminde turizm ve iktisadi büyüme arasındaki kısa ve uzun dönemli ilişkileri ARDL yöntemi ile analiz ederek, iki değişken arasındaki nedenselliğin yönünü araştırmışlardır. Çalışma sonucunda turizm ve iktisadi büyüme arasında kısa dönemde bir ilişki bulunmazken, uzun dönemde turizmin iktisadi büyümeyi pozitif yönde etkilediği sonucuna ulaşmışlardır. İktisadi büyümeden turizme bir nedensellik bulunmazken, turizmin iktisadi büyümenin anlamlı Granger nedeni olduğu tespit edilmiştir. Elde edilen bulgular sonucunda turizm endüstrisinin Türkiye’nin önemli büyüme kaynaklarından biri olduğu ifade edilmiştir.

Kızılgöl ve Erbaykal (2008: 358), 1992:01-2006:02 dönemine ait üçer aylık turizm gelirleri ve GSYİH verilerini kullanarak turizm gelirleriyle iktisadi büyüme arasındaki nedensellik ilişkisini incelemişlerdir. Elde edilen test sonuçları nedenselliğin yönünün iktisadi büyümeden turizm gelirlerine doğru olduğunu göstermektedir. Çalışma sonucunda Türkiye’nin daha fazla turizm geliri elde etmek için istikrarlı ve sürdürülebilir bir büyüme hızını yakalaması gerektiğini ifade edilmiştir.

Aslan (2008: 1,8), 1992:1-2007:2 dönemi için turizm gelirleri, gayri safi milli hâsıla ve reel döviz kuru arasındaki ilişkileri Johansen eşbütünleşme ve Granger nedensellik testleri ile tespit etmeye çalışmış ve bu değişkenler arasında uzun dönemli dolaylı bir ilişkinin mevcut olduğu sonucuna varmışlardır. Türkiye’de turizmin büyümeyi teşvik ettiği hipotezini destekler nitelikte sonuçlar elde etmiştir.

Aykaç Alp (2010: 1,8), 1998:01-2009:12 döneminde Türkiye’de Turizm sektöründen elde edilen gelirin iktisadi büyümeye olan etkisini T-VAR (Threshold Vector Autoregressive) analizi ile incelemişlerdir. Çalışma, turizm gelirleri ile büyüme arasındaki pozitif ilişkiyi göstermekle birlikte bu ilişkinin ancak turizmden elde edilen gelirden %30’un üzerinde artış olması halinde ortaya çıktığını göstermektedir.

Çoban ve Özcan (2013: 243,257), Türkiye’de turizm ve iktisadi büyüme arasındaki kısa ve uzun dönemli ilişkileri 1963-2010 dönemi için eşbütünleşme ve nedensellik yöntemi ile analiz etmişlerdir. Analiz sonucunda kısa dönemde iki değişken arasında bir ilişki bulunmazken, uzun dönemde turizmin iktisadi büyümenin önemli bir nedeni olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Bozkurt ve Topçuoğlu (2013: 97,98), 1970-2011 yılları arasında Türkiye’de turizm ve iktisadi büyüme ilişkisini kısa ve uzun dönem için Engle-Granger Eşbütünleşme testi ve Hata Düzeltme Modelinden yararlanarak test etmişlerdir. Test sonuçlarına göre, turizm gelirlerinin ihracat gelirleri içindeki payı ile iktisadi büyüme arasında hem uzun hem kısa dönemli çift yönlü nedensel ilişkiler tespit etmişlerdir.

Turan Koyuncu (2014: 1,13), Türkiye’de turizm gelirleri, iktisadi büyüme, cari açık ve döviz kuru arasındaki ilişkiler Granger nedenselliği, etki tepki fonksiyonları ve varyans ayrıştırması yöntemleriyle test etmiştir. Granger nedensellik analizi sonucunda iktisadi büyüme ve turizm gelirleri arasında çift yönlü bir ilişkinin mevcut olduğu sonucuna ulaşmıştır. Buna göre turizm gelirlerinin iktisadi büyümeye katkı sağlarken; iktisadi büyümenin de turizmin gelişimini teşvik ettiğini belirtmiştir.

Özcan (2015: 177,192), 1963-2010 dönemi için Türkiye’de turizm gelirleri ve iktisadi büyüme arasındaki ilişkiyi doğrusal ve doğrusal olmayan zaman serisi nedensellik ve Hatemi-J (2012) tarafından geliştirilen asimetrik nedensellik yöntemi yardımı ile test etmiştir. Simetrik nedensellik analizlerinden elde edilen ampirik bulgular değişkenler arasında turizm gelirlerinden iktisadi büyümeye doğru doğrusal bir nedenselliğin olduğunu göstermektedir. Asimetrik nedensellik analizinden elde ettiği bulgulardan da nedenselliğin turizm gelirlerinden iktisadi büyümeye doğru olduğu sonucuna varmıştır.

Esen ve Özata (2015: 43,55), Pesaran, Shin ve Smith tarafından geliştirilen otoregresif dağıtılmış gecikme modelini (ARDL) kullanarak, Türkiye’de turizmin iktisadi büyüme üzerindeki etkisini 2003:1-2015:4 dönemine ait çeyrek dönemlik verilerle test etmişlerdir. Elde ettikleri sonuçlara göre turizmin GSYH üzerinde hem kısa dönemde hem de uzun dönemde anlamlı pozitif etkisi olduğunu ve ayrıca Granger nedensellik testine göre, turizmden iktisadi büyümeye doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğunu belirlemişlerdir.

Algan ve Gencer (2015: 31,41), Türkiye ekonomisinde turizm gelirlerinin iktisadi büyümeye yol açıp açmadığını 1992:Q1-2010:Q2 dönemi verileriyle test etmişlerdir. Analiz sonucunda uzun dönemde turizm gelirlerinin iktisadi büyümeyi pozitif yönde etkilediğini ve turizm gelirlerinden iktisadi büyümeye doğru bir nedensellik ilişkisinin varlığını ortaya koymuşlardır.

Kızılkaya, Sofuoğlu ve Karaçor (2016: 203, 212), Türkiye’de turizm gelirleri ile iktisadi büyüme arasındaki ilişkiyi 1980-2014 dönemi için Pesaran, Shin ve Smith’in ARDL sınır testi ile uzun dönem eşbütünleşme katsayıları tahminini kullanarak sınımışlardır. Elde ettikleri sonuca göre hem uzun hem de kısa dönemde turizm gelirlerinin iktisadi büyümeyi pozitif yönde etkilediği bulgusuna ulaşmışlardır.

İktisadi büyüme ile turizm gelirleri arasındaki ilişkinin araştırıldığı uluslararası çalışma da bulunmaktadır. Balaguer ve Cantavella-Jorda (2002: 880,882), İspanya’da turizm ile iktisadi büyüme arasındaki ilişkiyi 1975-1997 dönemi için araştırmışlar, uzun dönemde turizmden iktisadi büyümeye doğru bir nedensellik ilişkisi olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Dritsakis (2004: 2), 1960-2000 döneminde Yunanistan’da turizm gelirleri ile iktisadi büyüme arasındaki ilişkiyi incelemiş ve değişkenler arasında güçlü nedensellik ilişkisi saptamıştır. Oh (2005: 39), VAR modeli ile 1975-2001 dönemi için Kore’de turizm ile iktisadi büyüme arasındaki ilişkiyi araştırdığı çalışmasında iktisadi büyümeden turizme kısa dönemli bir nedensellik ilişki tespit etmiş ancak uzun dönemde değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkiye ulaşamamıştır. Chen ve Chiou Wei (2009: 812), 1995:1-2007:1 dönemi için Tayvan ve Güney Kore ekonomilerinde turizm gelirleri ile iktisadi büyüme arasındaki ilişkiyi araştırmışlar ve sonuç olarak Tayvan ekonomisinde turizm gelirlerinden iktisadi büyümeye doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi, Güney Kore ekonomisinde ise turizm gelirleri ile iktisadi büyüme arasında karşılıklı bir nedensellik ilişkisi tespit etmişlerdir.

III. Veri Seti ve Yöntem

Türkiye’de turizm gelirleri ile büyüme arasındaki ilişkinin araştırıldığı çalışmada 1970-2016 dönemine ait turizm gelirleri ve büyüme değişkenleri kullanılmış ve logaritması alınan seriler öncelikle Augmented Dickey-Fuller (ADF) birim kök sınamasına tabi tutulmuş, ardından Toda-Yamamoto Yaklaşımına dayalı Nedensellik testi, Johansen Eşbütünleşme testi ve Vektör Hata Düzeltme Modeline dayalı Granger Nedensellik testi yapılmıştır. Analizde Eviews 10.0 programından yararlanılmış olup turizm gelirleri ile gayri safi yurt içi hasıla yıllık verileri T.C Kültür ve Turizm Bakanlığı ve Dünya Bankası veri tabanlarından elde edilmiştir.

IV. Bulgular

Analizlerde kullanılan zaman serilerinin durağan olmaması sahte regresyon sorununu beraberinde getirmekte, bu nedenle serilerin aynı derecede durağan olup olmadıkları hususu önem arz etmektedir. Durağanlık analizinde ve durağanlığın sağlanmasında genellikle Augmented Dickey-Fuller (ADF) birim kök testi kullanılmaktadır. ADF testinde ise sabitsiz ve trendsiz (none), sabitli ve trendli (trend and intercept) ve sabitli ve trendsiz (intercept) olmak üzere üç ayrı model kullanılmaktadır. Gerçekleştirilen testler sonunda elde edilen t istatistik değerleri McKinnon kritik değerleri ile karşılaştırılmakta, Sıfır hipotezi birim kökün varlığını ifade etmekte ve serinin durağan olmadığını göstermektedir ($H_0:\gamma=0$); alternatif hipotez, birim kökün olmadığı durumu ifade etmekte ve serinin durağan olduğunu göstermektedir ($H_1:\gamma\neq 0$) (Karaş ve Karaş, 2017: 36). Birim Kök Sınaması sonuçları Tablo 1’de yer almaktadır. MacKinnon kritik değerleri %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyinde sırasıyla -2.61, -3.95 ve -1.61’dir. Hesaplanan test istatistik değerlerinin mutlak değerinin MacKinnon kritik değerlerinden büyük olduğundan serilerin durağan olduğuna karar verilmiştir.

Tablo 1: ADF Birim Kök Sınaması Sonuçları

	Değişkenler	t-istatistiği	Olasılık Değeri
Sabit Terimli	TURİZM	-1.954703	0.3052
	GSYİH	-0.681452	0.8412
	DTURİZM	-5.557483	0.0000
	DGSYİH	-6.758764	0.0000
Sabit Terimli ve Trendli	Değişkenler	t-istatistiği	Olasılık Değeri
	TURİZM	-1.279961	0.8805
	GSYİH	-2.111961	0.5256
	DTURİZM	-5.514118	0.0002
DGSYİH	-6.692924	0.0000	

Johansen eşbütünleşme analizi ve nedensellik analizinin gerçekleştirilmesi için kurulacak Vektör Otoregresyon (VAR) modelinde kullanılacak olan gecikme uzunluğunun belirlenmesinde AIC Akaike Information Criteria), SC (Schwarz Criterion), ve HQ (Hannan Quinn Criterion) bilgi kriterleri araştırılmış ve gecikme uzunluğu 3 olarak belirlenmiştir.

$$Y_t = v + A_1 y_{t-1} + \dots + A_p y_{t-p} + \dots + A_{p+1} y_{t-p-d} + \mu \quad (1.1)$$

Toda ve Yamamoto (1995) tarafından geliştirilen analiz yöntemi, aynı dereceden veya farklı dereceden bütünlük seriler için, eşbütünleşme ilişkisinin varlığına ihtiyaç duyulmaksızın, nedenselliğin analiz edilmesine imkan vermektedir. Standart Granger nedensellik testi, p optimal gecikme sayısı olmak üzere, bir VAR (p) modelinin tahminine dayalı olarak gerçekleştirilirken, Toda-Yamamoto nedensellik testi d serilerin maksimum bütünlük derecesi olmak üzere, VAR(p+d) modeli tahmin edilerek gerçekleştirilmektedir. Y_t , k değişkenden oluşan bir vektör, v bir sabitler vektörü, μ , hata terimleri vektörü ve A ise parametreler matrisidir. Granger nedenselliği olmadığı yönündeki boş hipotezi, 1.1 nolu denklemdeki ilk p parametrenin sıfıra eşit olduğu yönünde bir kısıt uygulanarak test edilmektedir. (Çalışkan vd, 2017: 50). Turizm gelirleri ile büyüme arasındaki nedensellik ilişkisinin varlığı Toda-Yamamoto yaklaşımına dayalı Nedensellik testi ile araştırılmıştır ve değişkenler arasında bir nedensellik ilişkisi tespit edilememiştir (Tablo 2).

Tablo 2: Toda-Yamamoto Yaklaşımına Dayalı Nedensellik Analizi Sonuçları

Hipotez	Test İstatistiği Değeri	P- Değeri
TURİZM==>GSYİH	5.870575	0.1181
GSYİH==>TURİZM	4.420708	0.2195

Atatürk
Üniversitesi

Johansen eşbütünleşme testinde eşbütünleştirici vektörlerin varlığı maksimum olabirlilik tahmini ile araştırılmakta ve VAR (Vector Auto Regression) tahminine dayanmaktadır. Parametre matrisi uzun dönemli ilişkiye dair bilgi vermektedir. Π matrisinin rankı 0 iken, seriler arasında uzun dönemli bir ilişki söz konusu olmamakta, Π matrisinin rankı 1 iken, seriler arasında uzun dönemli tek bir ilişkiden söz etmek mümkün olmaktadır. Π matrisinin rankının 1'den büyük olması durumu ise birden fazla eşbütünleşme ilişkisini ifade etmektedir. Değerlendirme İz Testi ve Maksimum Özdeğer Testi olmak üzere iki test istatistiği yardımıyla gerçekleştirilmektedir. Π matrisinin rankını inceleyen İz Testinde, matris rankının eşbütünleşme vektör sayısını gösteren r'ye eşit ya da r'den küçük olduğunu ifade eden H_0 hipotezi test edilmektedir. Maksimum özdeğer testinde ise eşbütünleşme vektörü sayısının r+1 olduğu alternatif hipotez test edilmektedir. Test istatistiklerinin kritik değerleri Johansen ve Juselius tarafından belirlenmiştir (Gül ve Ekinci, 2006: 96). 1.2 nolu denklem eşbütünleşme analizinde kullanılmaktadır.

Türkiye’de Turizm Gelirleri ile İktisadi Büyüme Arasındaki İlişkinin Analizi (1970-2016)

$$\Delta y_t = \sum_{i=1}^{k-1} \pi_i \Delta y_{t-i} + \pi y_{t-k} + \varepsilon_t \quad (1.2)$$

Tablo 3: Johansen Eşbütünleşme Testi Sonuçları

İz (Trace) Testi	Ko-entegre Vektör	Özdeğer İstatistiği	İz İstatistiği	Kritik Değer	Olasılık Değeri
	r=0		0.334140	28.09699	20.26184
r≤1		0.230719	11.01657	9.164546	0.0220
Maximum Eigenvalue Testi	Ko-entegre Vektör	Özdeğer İstatistiği	Maksimum Özdeğer İstatistiği	Kritik Değer	Olasılık Değeri
	r=0		0.334140	17.08041	15.89210
r≤1		0.230719	11.01657	9.164546	0.0220

Değişkenler arası uzun dönemli ilişkinin varlığı Johansen Eşbütünleşme testi ile araştırılmış, iz testi ve maksimum özdeğer test istatistikleri %5 anlamlılık düzeyinde kritik değerden büyük olduğundan 2 eşbütünleşik vektör tespit edilmiş ve sıfır hipotezi reddedilerek turizm harcamaları ile büyüme arasında uzun dönemli ilişki olduğu kabul edilmiştir (Tablo 3). Uzun dönemli ilişki nedeniyle ise değişkenler arasındaki ilişkinin yönü Vektör Hata Düzeltme Modeline dayalı Granger nedensellik testi ile araştırılmıştır. Engle-Granger (1987) tarafından geliştirilmiş olan Vektör Hata Düzeltme modeli üzerinden nedensellik ilişkisi analiz edilirken 1.3 ve 1.4 nolu denklemler kullanılmaktadır:

$$\Delta Y_t = \alpha_1 + \sum_{i=1}^m \beta_{1i} \Delta X_{t-i} + \sum_{i=1}^n \lambda_{1i} \Delta Y_{t-i} + \gamma_1 ECT_{t-1} + \varepsilon_{1t} \quad (1.3)$$

$$\Delta Y_t = \alpha_2 + \sum_{i=1}^m \beta_{2i} \Delta X_{t-i} + \sum_{i=1}^n \lambda_{2i} \Delta Y_{t-i} + \gamma_2 ECT_{t-1} + \varepsilon_{2t} \quad (1.4)$$

*Atatürk
Üniversitesi*

Tablo 4: Vektör Hata Düzeltme Modeline Dayalı Granger Testi Sonuçları

Bağımlı Değişken: GSYİH		
Bağımsız Değişkenler	Ki-Kare Test İstatistiği	Olasılık Değeri
TURİZM	13.08857	0.0044
Bağımlı Değişken: TURİZM		
Bağımsız Değişkenler	Ki-Kare Test İstatistiği	Olasılık Değeri
GSYİH	5.437032	0.1425

Turizm gelirleri ile büyüme arasındaki uzun dönemli ilişkinin yönü incelendiğinde turizm gelirlerinden büyümeye doğru bir nedensellik ilişkisi tespit edilirken, büyümeden turizm harcamalarına doğru bir nedensellik ilişkisi olmadığı saptanmıştır (Tablo 4).

V. Sonuç

Döviz kazandırıcı yapısı ve istihdam yaratma potansiyeli yüksek olan turizm sektörü özellikle üretim ve ihracat yapısı yüksek ölçüde ithal ara malı ve hammaddeye bağlı gelişmekte olan ülkeler açısından cari açıkların azaltılmasında önemli etkileri olmaktadır. Turizm, özellikle gelişmekte olan ülkeler başta olmak üzere ülkelerde istihdam potansiyeli yaratmakta, milli geliri arttırmakta, borç yükü ve ödemeler dengesi üzerinde iyileştirici etkiler doğurmaktadır. Dünyadaki hızlı gelişime paralel olarak Türkiye’de de gündün güne büyüyen sektörün sağladığı ekonomik yararların tespiti ve sektörü destekleyecek doğru politikaların geliştirilmesi önem arz etmektedir.

Türkiye’de turizm gelirleri ile büyüme arasındaki ilişkinin araştırıldığı bu çalışmada öncelikle ADF testi ile birim kök sınaması yapılmıştır. Toda-Yamamoto Nedensellik Analizi ile değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisi araştırılmış ancak kısa dönemde bir nedensellik tespit edilememiştir. Daha sonra Johansen eşbütünleşme analizi ile değişkenler arasında uzun dönemli ilişki araştırılmış ve turizm gelirleri ile büyüme arasında uzun dönemli bir ilişki saptanmıştır. Bu nedenle Vektör Hata Düzeltme Modeline dayalı Granger nedensellik testi ile ilişkinin yönü araştırılarak uzun dönemde turizm gelirlerinden büyümeye doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Sonuç olarak uzun dönemde turizm gelirlerindeki artışın Türkiye ekonomisinin büyümesine olumlu katkı sağladığı ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda Türkiye’de turizm sektörüne verilen desteklerin artırılması, alternatif turizm olanaklarının öne çıkarılması, turizm alanındaki yatırımların artmasına yönelik politikaların tesis edilmesi gerekmektedir.

Kaynaklar

- Algan, N. ve Gencer, S. (2015), “Türkiye’de Turizm Gelirlerinin Ekonomik Büyümeye Etkisi: Yapısal Kırılmalı Eşbütünleşme Testinden Bulgular”, *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 24 (1), ss.31-44.
- Aslan, A. (2008), “Türkiye’de Ekonomik Büyüme ve Turizm İlişkisi Üzerine Ekonometrik Analiz” *Munich Personal Repec Archive Paper*, 10611, https://mpira.ub.uni-muenchen.de/10611/1/MPRA_paper_10611.pdf, 07.08.2018.
- Aykaç Alp, E. (2010), “Türkiye’de Turizm Gelirleri ile Büyüme Arasındaki İlişkinin Analizi”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, ss.28, 1-9.
- Balaguer, L., Cantavella-Jorda, M.,(2002), “Tourism as a long-run economic growth factor : the Spanish case”, *Applied Economics*, 34, pp.877-884.
- Bahar, O. (2006), “Turizm Sektörünün Türkiye’nin Ekonomik Büyümesi Üzerindeki Etkisi: VAR Analizi Yaklaşımı”, *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*,13 (2), ss.137-150.
- Bozkurt, E. ve Topçuoğlu, Ö. (2013), “Türkiye’de Ekonomik Büyüme ve Turizm İlişkisi”, *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Elektronik Dergisi*, 7, ss.91-105.

*Türkiye’de Turizm Gelirleri ile İktisadi Büyüme Arasındaki İlişkinin Analizi
(1970-2016)*

- Çalışkan, Ş., Karabacak, M. ve Meçik, O. (2017), “Türkiye Ekonomisinde Eğitim Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Bootstrap Toda-Yamamoto Nedensellik Testi Yaklaşımı”, *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 33, ss.46-56.
- Çetintaş, H. ve Bektaş, Ç. (2008), “Türkiye’de Turizm ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Kısa ve Uzun Dönemli İlişkiler”, *Anatolia Turizm Araştırmaları Dergisi*, 19(1), ss.37-44.
- Chen, C. ve Chiou Wei, S.Z. (2009), “Tourism Expansion, Tourism Uncertainty and Economic Growth: New Evidence from Taiwan and Korea”, *Tourism Management*, 30, pp. 812-818.
- Çil Yavuz, N. (2006), “Türkiye’de Turizm Gelirlerinin Ekonomik Büyüme Etkisinin Testi: Yapısal Kırılma ve Nedensellik Analizi”, *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 7 (2), ss.162-171.
- Çoban, O. ve Özcan, C.C. (2013), “Türkiye’de Turizm Gelirleri-Ekonomik Büyüme İlişkisi: Nedensellik Analizi (1963-2010)”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 8(1), ss.243-261.
- Dilber, İ. (2007), “Turizm Sektörünün Türkiye Ekonomisi Üzerindeki Etkisinin Girdi-Çıktı Tablosu Yardımıyla Değerlendirilmesi”, *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 14(2), ss.205-220.
- Dritsakis, N. (2004), “Tourism as a long-run economic growth factor: an empirical investigation for Greece using causality analysis” *Tourism Economics*, 10(3), pp.305-316.
- Dünya Bankası, <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD?locations>, 02.05.2018.
- Engle, R. F. ve Granger, C.W.J. (1987), “Cointegration and Error Correction: Representation, Estimation, and Testing”, *Econometrica*, 55, ss.251–276.
- Esen, E. ve Özata, E. (2015), “Turizmin Ekonomik Büyüme Etkisi: Turizme Dayalı Büyüme Hipotezinin Türkiye İçin Geçerliliğinin ARDL Modeli ile Analizi”, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17(1), ss.43-58.
- Gül, E. ve Ekinci A. (2006), “Türkiye’de Enflasyon ve Döviz Kuru Arasındaki Nedensellik İlişkisi: 1984-2003”, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1, ss.91-106.
- Gündüz, L. ve Hatemi, A. (2005), “Is the Tourism-led Growth Hypothesis Valid for Turkey”, *Applied Economics*, 12(8), ss.499-504.
- Kamacı, A. ve Oğan, Y. (2014), “Turizm Gelirlerinin Ekonomik Büyüme Üzerine Etkileri: Panel Eşbütünlük ve Nedensellik Analizi. *International Conference on Eurasian Economies*, <https://www.researchgate.net/publication/312054188/download>], 13.08.2018.
- Karaş, G. ve Karaş, E. (2017), “Reel Efektif Döviz Kuru, İhracat ve İthalat Arasındaki İlişki: Türkiye Özelinde Ekonometrik Bir Değerlendirme”, *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10, ss.27-46.

- Kırbaş Kasman, S. ve Kasman, A. (2004), “Turizm Gelirleri ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Eşbütünleşme ve Nedensellik İlişkisi”, *İktisat, İşletme ve Finans Dergisi*, 220, ss.122-131.
- Kızılgöl, Ö. ve Erbaykal, E. (2008), “Türkiye’de Turizm Gelirleri ile Ekonomik Büyüme İlişkisi: Bir Nedensellik Analizi”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13(2), ss.351-360.
- Kızılkaya, O., Sofuoğlu, E. ve Karaçor, Z. (2016), “Türkiye’de Turizm Gelirleri-Ekonomik Büyüme İlişkisi: ARDL Sınır Testi Yaklaşımı”, *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 23(1), ss.203-215.
- Oh, C-O., (2005), “The contribution of tourism development to economic growth in the Korean economy”, *Tourism Management*, 26, pp.39-44.
- Ongan, S. ve Demiröz, D.M. (2005), “The Contribution of Tourism to the Long-Run Turkish Economic Growth”, *Ekonomicky Casopis*, 53(9), ss.880-894.
- Özcan, C.C. (2015), “Turizm Gelirleri-Ekonomik Büyüme İlişkisinin Simetrik ve Asimetrik Nedensellik Yaklaşımı ile Analizi: Türkiye Örneği”, *Erciyes Üniversitesi İİBF Dergisi*, 46, ss.177-199.
- Toda, H. Y. ve Yamamoto, T. (1995), “Statistical Inference in Vector Autoregressions with Possibly Integrated Processes”, *Journal of Econometrics*, 66, ss.225-25.
- T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, <http://yigm.kulturturizm.gov.tr/TR-72942/turizm-gelir-gider-ve-ortalama-harcama.html>, 02.05.2018.
- Turan Koyuncu, F. (2014), “Turizm Sektörünün Türkiye’nin Makroekonomik Performansına Katkısı: Ekonometrik Bir Çözümleme”, *Prag EconWorld 2014, Czech Republic*. [Çevrimiçi:http://prague2014.econworld.org/assets/koyuncu_turizm_sektorununun.pdf], Erişim tarihi: 07.08.2018.
- Yamak, N., Tanrıöver, B ve Güneysu, F. (2012), “Turizm –Ekonomik Büyüme İlişkisi: Sektör Bazında Bir İnceleme”, *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 26 (29), ss.205-220.
- Yıldırım Öcal, J. ve Öcal, N. (2004), “Tourism and Economic Growth in Turkey”, *Ekonomik Yaklaşım*, 52-53, ss.131-141.